

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԶ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1952

≡ Մ Ա Յ Ի Ս ≡

ԹԻԻ 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա Պ Ր Ի Լ 24

Աղէտներ կան ազգերու կեանքին մէջ որ չեն կրնար մոռցուիլ, և անցնող տարիները փոխանակ մոռացութեան՝ աւելի դառն ու ճակատագրական կը դարձնեն զանոնք: Հրէշային ոճիւրը որուն զոհ եղանք ազգովին, իր նմանը չունի պատմութեան մէջ, թէ իր տեսակով և թէ իր ծաւալովը:

Ապրիլ դարերով լաւագոյն օրերու յոյսով, յանձնառու ըլլալ ամէն կարգի զոհողութեանց, կրժեւով գերութեան ժանգոտած շղթաները, մղել չտեսնուած սրտառուչ ու արիւնոտ գուպարներ ընդդէմ մարդկային ամէն կարգի գազանութեանց և վատութեան, ի խնդիր բարոյական և ֆիզիքական գոյութեան, գալ հասնիլ քսաներորդ դարու սեմին, և հոն քաղաքակրթութեան լոյսին և անոր սեմին վրայ անխնայ մորթուիլ, ի տես համայն աշխարհի, իրողութիւն մըն է որուն հետ կարելի չէ հաշտուիլ, առանց ատելու մարդկութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը:

Մեր բիւրաւոր նահատակներու մարմինները մնացին անթաղ, հեռաւոր ու ամայի անապատներուն մէջ, կեր վայրի գազաններուն և զիշակեր թռչուններուն, ոչ երկնքի լոյսը և ոչ ալ արդարութեան ցօղը իշաւ անոնց ցրուած ոսկորներուն վրայ: Մեր դալար կոյսերն ու մատաղեւամ մանուկները ապշուպուեցան վատշուէր ու անարգ շահագործումներու ի հաշիւ, իսկ անոնք որ հաւար ու մէկ մահերէ վերջ հրաշքով կրցին ողջ մնալ, աստանդական նետուեցան զար ու մէկ մահերէ վերջ հրաշքով կրցին ողջ մնալ, աստանդական նետուեցան, օտար մշուշներուն ծոցը, շարունակելու համար իրենց քաւարանեան կեանքը, անցեալ վերջիշումներու սլաքներէն բզիկ բզիկ:

Սև գիշերը իշաւ մեր իղձերուն և երազներուն վրայ, ամայացաւ մեր երկիրը իր գաւազներէն, մեր երազներու բոցավառ խարոյկէն մնաց միայն ալօտ ու տրտում ճառագայթ մը արագածի ստորոտին՝ որուն տմոյն շողերը կը մնան միակ գերազոյն ապահովութիւնը մեր վաղուան երազին, և որ սակայն տակաւին անգոր են լուսաւորելու Մասիսի մոայլ ճակատը և անկէ անդին տիրող որբ և ամայի մթութիւնը: Տարիներ կ'անցնին և մենք ցաւով կը սպասենք դեռ թափուած արեան զինը եղող մեր մարդկային ամբողջական իրաւունքներու յաղթանակին: Իսկ Արաքսէն անդին որբ ու ամայի կը մնան մեր տունն ու տեղը, դա-

ըստ որի արիւններու և քրտինքի զինը եղող մեր սրբարանները և մեր ու մեր նախնեաց անառիկ ժառանգութիւնը կազմող հայրենիքը, աւեր ու խոյան, դիակի մը պէս ինկած զիշակներնեւ ոտքերուն կոխան։ Մոռացումը չէ, ան տարակոյս, որ պիտի ամօքէ մեր բեկուած ու կողոպտուած հողին, մոռացումը դաւաճանութիւնը ընդհակառակն, ոճիւրի հաւասար արարք մը պիտի ըլլար, այս անգամ մեր իսկ ձեռքովը զործադրուած։ Այդ մասին հոգեւորանշ զայրոյթով արտասանուած է անէծքին վճիռը, «այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք, թող ողջ աշխարհ կարդայ հայուն նախատինք»։

Տակաւին մենք մեր նիւթական ժառանգութեանը հետ պիտի կորսնցնէինք մեր հոգեկան գանձերը, որ ո՛չ ցեց և ո՛չ ուտիչ պիտի կրնային ոչնչացնել, բայց միայն անոնք՝ զաւակները այն ոճրածին ցեղին, որուն անունն ու նկարալիւրը մենք շատ լաւ գիտենք և յիշել իսկ չենք ուզեր այս էջերուն մէջ։ Վասնզի անոնք միայն պիտի կրնային չինայել մեր նախնեաց մտքի ու սրտի արդիւնքը եղող հազարաւոր ձեռագիրներուն, որոնց մէջ մարմնաւորուած էր հայ արուեստը, հայ մշակոյթը, հայ միտքը, հայ ոգին։ Անոնք՝ այդ ոճրածին հրէշները միայն պիտի չինայէին մեր ճարտարապետական կոթողներուն, մեր ժողովուրդի շինարարական մեծ հանճարին, որուն շնորհիւ քարերը լեզու և կեանք են ստացած, յուզելու և բարձրացնելու քրիստոնեայ հոգին դէպի վսեմն ու երկնայինը։ Պիտի ոչնչանային տակաւին ոչ միայն մեր ազգազրական գանձերը այլ նաև անոնց ծնունդ և կեանք տուող գերագոյն կարելիութիւնները, հողը, աւանդութիւնը իր երկրին մէջ միայն անոնց ծնունդ կարելի ընող սերունդն ու սերունդները։ Պիտի անճիտուէր մեր սքանչելի և անմահ փաղանգը մտաւորականներուն, որուն նմանը հարիւրամեակներ պէտք են կարենալ ունենալու համար։ Այնքան մեծ է ու ծանր մեր կորուստը, որ կարելի չէ մարդկային մտքին ու երեւակաւութեանը մէջ պարտկել և մանաւանդ անոր հետ հաշտուիլ։

Անշուշտ թէ առաջին անգամ չէր որ արիւնը կ'ողողէր մեր երկիրը։ Պատմութեան կատաղի ցուլը մեր դարաւոր կեանքի ընթացքին բազմաթիւ անգամներ անցած է մեր բզկտուած մարմին վրայէն։ Երկնէ երկին եւ երկիրը, մեր տիեզերածնութիւնն ու դիւցազնախօսութիւնը խորհրդանշող պատկերը չէ միայն, այլ նաև պատմութիւնը մեր տառապանքին, որուն արեան ծովուն մէջ պիտի կրէր իր ցաւը հայ բնաշխարհը խորհրդանշող եղէգնիկը։ Մեր բոլոր հին մատենագիրները, Շնորհալիէն մինչև Դաւրիթեցին, իրենց սարսուռն շրթները մօտեցուցած հայ տառապանքի կարմիր եղէգնիկի վերաւոր ծակերուն, դարբնով երգած են հայ հողի տխրանուշ մեղեդին, կեցած մտամուրը մեր հազարաւոր դիակներու առջև, տեսլահար մարգարէներու նման աղաղակելով, «տեսանեմք կենդանեալ դիակունս անձանց մերոց»։

Սակայն պատմելով մեր ցաւը և թուելով մեր կորուստները դեղ ու բաւլասան դրած չենք ըլլար տարուէ տարի աւելի լայնափեռեկ բացուող ու կոտտացող մեր վէրքին, երբ ապրուած սարսուռները պիտի մնան անկշիռ և հին սայթաքումները պիտի կրկնուին աւելի ծանր հետևանքներով։

Անշուշտ չի բացատրուիր այս բոլորը, կողոպտիչ պատմագիտութեամբ յայտարարելով թէ դարերու ընթացքին արեւմուտքին մեր յարած մնալը, փոխանակ բարի դրացութեան զործնամիտ քաղաքականութեան, կորստաբեր և

անհեռատես քաղաքական գիծ մը եղած է մեր պատմական կեանքին մէջ։ Թէ օտարը մեզ օգտագործած է միայն իր քաղաքական և տնտեսական շահերուն ի հաշիւ, և վճռական վայրկեանին լքած մեզ մեր տրտում ճակատադրին հետ։ Հետևաբար լաւագոյն պիտի ըլլար եթէ խոհեմ քաղաքականութեան հետեւած ըլլայինք և անօգուտ աղմուկով և դանդաղութեամբ չլինէինք մէկ կողմէն արտաքին աշխարհը և միւս կողմէն առիթներ չհայթայթէինք մեր շարժումներուն հակող զազանին, իր սրուած ճիրաններով զմեզ յօշոտելու համար։

Սակայն պէտք է մոռնալ թէ հայութեան արևմտահայեաց հակումները քաղաքական հակումներ ըլլալէ առաջ՝ քաղաքակրթական երևոյթներ են, այս վերջին պարագան մեր պատմութեան ամենէն ամուր խթանն է, որու դէմ դժուար է աքացել։

Հայաստանը վերջնականապէս արևմուտքին դարձաւ, երբ քրիստոնէացաւ։ Սասանեան հարստութեան յաղթանակով կենդանացաւ Պարսկական կրօնը և զօրացաւ ապագայ աշխարհակալ ձգտումներու երազը։ Զուլման և կորստեան վտանգի սպառնալիքին ներքեւ էին ամենէն աւելի հայերը, որոնց վրայ կ'իշխէր նախկին Պարթև Արշակունի թագաւորներու մէկ ճիւղը։ Հայոց համար ուրիշ նար չկար վրկուլթեան, եթէ ոչ ապաւինիլ քրիստոնէութեան։ Սիրոյ խնդիր չէր այս թեքումը, այլ սեպհական գոյութեան պահպանման պահանջը։ Այսկերպ կարելի է բացատրել հայոց դարձի պատմական խորհուրդը և հոս է Տրդատի և Լուսաւորչի, սրբազան ամուլին, արժէքն ու մեծութիւնը։ Կրօնն էր որ թեքեց մեր քաղաքականութեան սլաքը դէպի արևմուտք։ Ընդհակառակն հայ նախա-րարական դասը, կապուած արևելքին, առանձնաշնորհումներով, սովորութիւններով և հասարակական հիմքերով, տարուած չէր արևմուտքով։ Սակայն այն օրէն ի վեր երբ արևելքը իսլամացաւ, կորսնցուց իր պատմական ու քաղաքական հրապոյրն ու հռչակը, մեզի մասնաւորաբար վիճակուեցաւ գերութեան շղթան և խաչի ու տառապանքի բոլոր ձևերը։ Մեր ազատութեան ձգտումը և արդար պահանջը դարերով բախելով ձախողանքի, ոչ միայն չի թուլցաւ, այլ ստացաւ կրօնական հաւատքի մը ամրութիւնը։ Հայ դատը հայուն համար վերածուեցաւ անընկճելի հաւատքի մը, Լուսաւորչի կանթեղին, որուն միշտ յառած մնացին դարերով հարիւրաւոր հայ սերունդներու երազուն աչքերը։ Հայը չէ ուզած և չէ կրցած հրաժարիլ այդ կանթեղի լոյսէն, վասնզի օգգերը կը մեռնին ու կ'անհետանան երբ կը կորսնցնեն ազատութեան զգացումը և արդարութեան յաղթանակին յոյսը։

Անտառակոյտ արտաքին ակնկալութիւնները կը զրաւեն մեր պատմական ճակատադրի կշիռքին մէկ թաթը և արժէք ունին միայն այն պարագային՝ երբ համապատասխան ծանրութիւն կայ միւս սեպիին մէջ։ Քաղաքական գործունէութեան երկու ուղեգիծ կայ, մէկը որ լուսաստղի նման հեռուէն կը քաշէ նայուածքները, և մարդիկ զլսիվայր, առանց նկատի ունենալու դժուարութիւնները և հեռաւորութիւնը, կը վազեն անոր, և միւսը զգոյշ և զգաստ ուղին, երբ լոյսը մարդուն ձեռքին մէջն է և մարդը իր քայլերը կը փոխէ համաձայն անոր լոյսին և շրջապատի իրերուն, յամրաքայլ բայց անվրէպ յառաջանալով դէպի իր նպատակը։ Հայ գործիչները մեր պատմութեան առաջին օրերէն սկսեալ հետեւեցան առաջին ուղեգիծին, առանց նկատի ունենալու այն բազմապիսի դժուար-

թուփիւններն ու որոգայթները որոնց կրնային հանդիպիլ : Եղան երջանիկ ազգեր, որոնք մեզի նման նոյն ճանապարհ ընտրելով, հասան իրենց նպատակին, սակայն մեզի համար այդ ուղեգիրը օրհասական եղաւ :

Մենք ոգիով և բարոյապէս յաղթանակած ենք միշտ, մեր պատմական դարաւոր ոգորումներու ընթացքին, երբ ազատութեան կոչը փոխանակ դուրսէ՛ գալու՝ ներսէն է զգացուած և ձևակերպուած : Գաղափարը նման է բոյսի և կը ծաղկի իր սեպհական հողի մէջ : Եթէ մեր ազատութեան ծառին սերմերը ներածոյ չի լինէին, այլ տեղական պայմաններու համաձայն հունտեր, զուցէ տարբեր ըլլար մեր ճակատագիրը : Արտաքին ակնկալութիւնները հիմնովին չի կշռաւորուած, շտապեցինք նետուիլ մրրկայոյզ ծովը, բացած առագաստները մեր թեթև նաւակին այնպիսի ժամանակ մը, երբ կ'ունային մեր շուրջ չարաշուք հոգմեր և փոթորիկներ, զարնուեցանք խարակներու, խորտակելով մեր նաւը :

Այժմ մինակ ենք մեր դիակներուն հետ, հեռու մեր հայրենի հողերէն, որուն մէկ փոքրիկ մասը միայն, տարուէ տարի աւելի կենդանացած, կը կազմէ միակ յոյսն ու երազը մեր աննուաճելի հայրենասիրութեան : Չենք կրնար հրաժարիլ անշուշտ մեր դարաւոր երազէն և առայժմ կորսուած իրաւունքներէն, սակայն պէտք է ի մտի ունենանք որ կեանքը դրուած և սերտուած օրէնքներու կանոնադիր մը չէ, այլ շատ անգամ քմահաճօրէն թաւալող հոսանք մը, որ ունի իր անակնկալ ալիքները : Վա՛յ մեզի եթէ յամառինք մեր սխալներուն մէջ և չփորձենք սանձել զու ալիքները այս կամ այն վարդապետութեան, այս կամ այն տեսութեան երասանակով : Ընթանանք յամրաքայլ, առանց բռնազբօսելու մեր ուղին, լուրջ և անաղմուկ : Այդպէս կը պատշաճ չէ սգաւորին, կայ վսեմ լուծիւն մը որուն ազդակները կրնան լսուիլ ամենուրեք :

Ամէն տարի սփիւռքի բոլոր հայաշատ կեդրոններուն մէջ, հայ զաղթաշխարհը կը յուշածէ Ապրիլեան եղեռնը և արիւնոտ սրտով ու խղճմտանքով... կը տօնախմբէ մեր բիւրաւոր մեռելներուն կարմիր յիշատակը, որոնք իրենց գերեզմաններէն և մահուան դաշտերէն մեզի կը բերեն չի մեռնող գաղափարներու ոսկի երազը, սրբազան շուշփայի մը պէս նետուած իրենց հոգիներուն : Եւ մեռելները չեն ապրիլ երբ երազը մեռնի, և ողջերը կը դադրին ապրելէ երբ մեռելները լռեն : Մեռելները սիրել կը նշանակէ սիրել անոնց առաքինութիւնները, անոնց իտէալները, վասնզի մեծ ու եղբարմահ նահատակները պատկերներն են գաղափարին :

Երբ կուիւր վերջանայ, ըսուած է, ռազմիկներուն առաջին հոգը կ'ըլլայ թաղել նախ իրենց մեռելները, յետոյ խնամել վիրաւորները, ապա կշռադատել թէ ի՞նչ է շահուած և ինչ կորսուած : Մենք դժբախտաբար շատ բան կորսնցուցինք, գրեթէ ամէն բան, բացի Հաւատքէն և Յոյսէն, որոնք չեն մեռնիր : Ոչ ոք կ'անգիտանայ թէ տարիներէ ի վեր ամէն հայ հատուած սփիւռքի մէջ իր ցեղին ուխտը իր հոգիին խորը և դրօշը իր ձեռքին մէջ, անհուն ճիգ կ'ընէ պահելու իր ազգութիւնը, շատ յաճախ բիրտ ազգեցութիւններու դէմ և հոսանքն ի վեր նաւարկելով :

Ի՞նչ պէտք էր ընել և չըրինք. աւելի ճիշդ ի՞նչ պէտք է ընենք որպէս զի արիւնի և մահուան մեծ արհաւիրքէն ճողոպրած ազգին բեկորները կարենան ապրիլ միշտ իբրեւ հայ, սփիւռքի մշուշներուն մէջ, հեռի իրենց հայրենի-

քէն։ Անշուշտ թէ շատ բան ըրինք, պահպանելով և մշակելով մեր լեզուն, մեր կրթական գործը, մեր գրականութիւնը, մեր աւանդութիւնը և մեր եկեղեցին։ Սակայն ինչ որ ամենէն աւելի պարտ էինք ընել, մեր ազգային սուգին մէջէն և մեր սիրելիներու դիակներու վրայէն իրարու պէտք է երկարէին մեր ձեռքերը, եղբայրական գերագոյն սիրոյն մէջ։ Եթէ յանուն սփիւռքի մնացորդացին մեր բոլոր գործօն կուսակցութիւնները կարենային զինադուլ կնքել իրարու հանդէպ, և բոլորովի ազգին գերագոյն պահանջներուն շուրջ, միասին խորհելու և գործելու համար ի սէր մեր դժբախտ ժողովուրդի արկածուած ապագային, այն ատեն ինչ հրաշքներ կրնային գործուիլ և ինչ սխրագործութիւններ արդիւնաւորուիլ։ Եթէ Ապրիլեան մեր նահատակները յանուն մեր ժողովուրդին և անոր գերագոյն իտէալներուն մեռան, որուն կը հաւատանք մենք ի սրտէ, ի՞նչպէս և ինչո՞ւ չուզենք և չի կարենանք ապրիլ մենք նոյն այդ իտէալներուն և ապագային համար։

Որքա՞ն ճիշդ է խօսքը մեր մեծ եկեղեցականին և ուսուցչապետին, եթէ կարենայինք մենք սիրել զիրար այն չափով, որչափով որ կը սիրենք մեր մեռելները, այն ատեն բոլորովին տարբեր պիտի ըլլար մեր գործն ու ճակատագիրը։ Մենք իրապէս սիրած կ'ըլլանք մեր մեռելները, երբ զիտնանք հաշտ ապրիլ ողջերուն հետ, այս է Ապրիլ 24ի գերագոյն պայագամը մեծ սպանդէն ազատուողներու և մեր ապագային համար զայն սրբազրել ուզողներու համար։

Ի՞նչ պիտի ըսէր իր հաւատքին համար ողջամահ եզող եկեղեցականը, և ի՞նչ կրակէ բառերով պիտի ծանակէր զմեզ, կտոր կտոր դաշունահար եզող ըրկավարս քերթողը, եթէ պահ մը իրենց առիթ տրուէր տեսնելու մեր իրերամարտ կեցուածքը և մեր հոգիներու բաժանումը մեր և իրենց գերագոյն նպատակին դէմ։

2ի բաւեր Ապրիլ 24ը իբրև բարոյական յաղթանակ նկատել մեր գոյութեան և թշնամիի ոճրային ծրագրին ձախողման, անհրաժեշտ է որ ինքզինքնուս հետ ըլլանք, միակամ և միախորհուրդ, առանց տարուելու օտար ու ժամանակաւոր հովերէն։ Երբ մեր նայուածքը մեր սեպհական ճրագին, անոր լոյսին տակ հիւսենք մեր ապագային թեզանը։